

૨૩૮૭

અરનો નર અથવા ૧૨૧/૨૫૨

નાટક (ફાર્સ) ચતુરાંકી.

રચનાર

હાથીરામ પુરુષોત્તમ મેહેતા.

અખડાસા ખોવરસિયર કચ્છ ઈજનેર ખાતું.
દોહરો.

અરનો નર થાએ નહીં, પણ નરનો અર માન;
લંપટ લુચ્ચો લાંચિયો, આણસુ ને અસાન. ૧

અર્થ—ગધેડાનો (માંથી) માણસ તો થવાનોજ
નથી, પરંતુ જે માણસ બલિચારી, લુચ્ચો લાંચખોર,
આણસુ અને મૂર્ખ અથવા કાંઈ પણ જ્ઞાન વિનાનો
છે. તેને ગધેડો અથવા ગધેડા જેવો સમજવો.

અમદાવાદ.

યુ. પ્રિ. અને જ. એ. કું. 'લિમિટેડ' ના પ્રેસમાં

રણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યું.

સંવત ૧૯૪૧ સને ૧૮૮૫

કોપી રાહટનો હક કર્તાએ પોતાની સ્વાધીન રાખ્યોછે.

કીમત છ આના. રૂપીઆના.

પ્રસ્તાવના.

— ❀ —

કચ્છ માંડવી પ્રગણે જ્યારે હું વહિવટદાર ખાતામાં સરવે-
અર હતો, ત્યારે કામ પ્રસંગે મારે એ પ્રગણાંમાં ગઢસીસા કરોને
ગામ છે ત્યાં જવાનું થયું. તે ગામમાં એક વખત અમો
કેટલાક જણ મેઠા હતા. ત્યારે એક જણે આ ફાર્સને કાંઈ
અનુસરે એવી હાસ્ય જનક વાત કરી; અને તે પરથી આ
વાત જો નાટક (ફાર્સ) આકારે બહાર પાડવામાં આવે, તો
વાંચનારને અને સાંભળનારને એક હાસ્ય અને સુખોદ આ-
પનારી થઈ પડે, એમ ધારી મેં તે વાતને અનુસરતું નાટક
(ફાર્સ) રચી કહાડ્યું, તે આ પ્રસંગે વાંચનારી આલમની ન-
જરે રજુ કરું છું.

નાટકરૂપે પુસ્તકો રચવાં એ વાત ખરેખર મારા જોવા
અલ્પજ્ઞાની મનુષ્યને વાસ્તે કઠણ છે, તો પણ એ પ્રસંગે જો
હું બહાર પાડીશ તો સુસ્ત નાટકકારો અને વિદ્વાનો તરફથી
અમુલ્ય સૂચનાઓ મળશે, અને એમ થવાથી મારી શક્તી
સુધરે, તેમાં વધારો થશે, એમ ધારી મેં આ પુસ્તક પ્રથમ
પ્રયત્ન તરફિ બહાર પાડ્યું છે; પછી તે પ્રયત્ન સફળ થયો છે કે
કેમ, એ હું સુસ્ત વાંચનારની વિનય દૃષ્ટીપર રાખું છું.

આ નાટકમાં બતાવેલા દૃષ્ટાંત પ્રમાણેજ પુષ્કૃત કરનાર

સખસ સપડાય છે એમ કહેવાનો મારો હેતુ નથી. અને તેમ થવા સંભવ પણ થોડો છે. પણ કુપ્રકૃત કરનાર મનુષ્યની પોતાનો સ્વાર્થ પાર પાડવામાં ચક્ષુઅંધ સમ થઈ જાય છે, અને તેથી તે કોઈ પણ પ્રકારે કુદરતી રીતે ડોકર ખાએ છે, એમ હું સાધારણ બુદ્ધીથી ધારૂં છું: માટે તેવા કૃત્યોથી દુર રહેવું, એ આ મારા રચેલા પુસ્તકનો ઉદ્દેશ છે. તો તે ઉદ્દેશ પર નજરે મારાથી રહેલી સર્વ ખામીઓ પર વિચાર ન કરતાં સુસ વાંચનાર સાર માત્ર ગૃહણ કરશે એમ હું આશા રાખું છું.

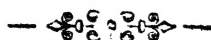
આ પુસ્તકને આશ્રય આપનારનો, અને તેમાં રહેલી ખામીઓ મને અમુલ્ય સૂચનાઓની સાથે દર્શાવનારનો હું ખરાં દિલથી આભાર માનીશ. કચ્છી બાષાનાં વાક્યોનો ગુજરાતી અર્થ તે સાથેજ દાખલ કર્યો છે જેથી તે બાષા ન જાણનારને સુલભ પડે છે.

મુકામ ખિરા તાલુકો,
કચ્છ અમગસરા.

લી. કચ્છબુજ નગરના રહિશ-નાગર
વડનગરા.

બાદશા મુદ ૮ ગુરવા.
સં. ૧૯૪૧

હાથીરાંમ પુરશોતમ મેહેતા.
રચનાર.

ખરનો નર અથવા નરનો ખર.

(ફાર્સ ચતુરાંગી.)

પાત્રો.

અમથારામ	ન્યાયાધીશ.
સયરાંકર.	સ્કુલમાસ્તર.
લમાડદાસ	લાંચ આપનાર દલાલ.
જગમોહનરાય. નવનિધરાય. રૂપરાંકર. અંબાલાલ.	}નાગરિકો.
અક્ષારખ્યો.....	
ગમારદાસ	
સભાઈ.	
અજીતસિંહ	રાજા.
ઉચ્છવલાલ	દીવાન.
ગવરીશંકર. કૃપારાંકર.	} પક્ષકારો-ફરિયાદીઓ.
દોરખાં. પાશોરખાં.	
લંપટકુમારી.	ગણિકા-વેશ્યા.
સૂત્રધાર	નાટક બજવી ખતાવનાર.

દોહરો.

ખરનો નર થાએ નહીં, પણ નરનો ખર માન;

લંપટ હુઓ લાંચિયો, આજસુ ને અસાન. ૧

સૂત્રધાર—સુસ સદગૃહસ્થો આજે જે એલ બજવી ખતાવવાનો છે તે એલનું નામ “ખરનો નર અથવા નરનો ખર” એવું છે. આ નામ દરેક મનુષ્યના મનને વિષમતા પમાડનારું થઈ પડે, અને તેથી કરીને તેના મનમાં એવા અંકુર ઉત્પન્ન થાય કે આ નામનો અર્થ કોણ જાણે ક્યાં લાગુ કરવામાં આવશે, આવી રીતે છે પરંતુ એ નામને નીચેનો એક

દોહરો.

ખરનો નર થાયે નહી, પણ નરનો ખર માન;

લંપટ હુઓ લાંચાએ. આજસુ ને અસાન. ૧

અર્થ—“ગધેડામાંથી માણસનો થવાનોજ નથી, પરંતુ જે માણસ બબિચારી, પાછ, લાંચખોર, આજસુ અને મૂર્ખ છે તેને ગધેડો જાણવો.” આવા અર્થનો દોહરો આ નામનો ગુપ્ત ભેદ કેટલેક દરજ્જે ખુઝી કરી આપે છે માટે આ નામને અને આ દોહરાને લાગુ પડે એવી એક દંતકથા નાટક (ફાર્સ) આકારે પ્રત્યક્ષ બજવી ખતાવવા ધારું છું; તે પર આપ સાહેબો પૂરવું લક્ષ આપી સાર માત્ર ગ્રહણ કરશો અને સાથે એટલું પણ ધ્યાનમાં રાખશો કે ઉપરના ગુણના સજ્જોનું અતિ ખરાબ પરિણામ થાય છે માટે જેમ અને તેમ આ દુર્ગુણોથી દૂર રહી સન્માર્ગે ચાલવાનો માહાવરો રાખવો એ બહેતર છે.

ખરનો નર અથવા નરનો ખર.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

પાત્ર—અમથારામ, સૂર્યશંકર.

સ્થળ—અમથારામનું ઘર.

અમથારામ—મારતરસાહેબ ન્યાયના કામની ખુબી ઝોરજ છે.

સૂર્યશંકર—હા, પણ જડા ઉતરી ખરાબર ધનસાફ આપીએ તો.

અમથારામ—બાઈ વાત શું કરોછો! જડા ન ઉતરો તોપણ જોડલો

એપ ન્યાયનું કામ મેલે તેટલો બીજું કામ મેલે નહીં.

સૂર્યશંકર—એપ તે શું વાર ?

અમથારામ—એટલા હજી સ્કુલમારતર. એપ એટલે એમકે ન્યાયનાં

કામમાં બીજો કાપદો ધણો. જરૂર થોડો પગાર હોય તોપણ

માણસ મુખે વરતે.

સૂર્યશંકર—વાર, એમ કેમ ? થોડો પગાર હોય તો પેટમાં પણ પૂરું

કેમ થાય ? શું ન્યાયનું કામ કરું, તેથી રૂપીઆ મહોટો થાય ?

મને પણ ૧૦૦ એકસો રૂપીઆ મળે છે અને તમને પણ

તેટલાજ મળેછે. તારે શું, તમારા એકસો રૂપીઆના ૩૨૦૦

આના અને મારા એકસો રૂપીઆના ૧૬૦૦ આના? પણ ના! એમતો થાય નહીં. ગમે ત્યાં હો પણ જ્યાં સારો દર માં પો હોય ત્યાં સુખી, અને ઓછો દર માં હોય ત્યાં દુખી.

અમથારામ—વાર તમારી પાસે વાત કરવાથી પણ શું સ્વાદ, કે આવો સવાલ કહાડો છો? જો ન્યાયનું કામ હાથમાં હોય તો લોકો વાયાંગો આપે. મને રૂપીઆ ૧૦૦ પગાર મળે છે, પણ બીજા રૂપીઆ ૫૦૦ માસ ૧ ના પરવડે છે, અને એમ આગળ પાછળ મળી રૂપીઆ ૬૦૦ માસ ૧ ના સરાસર પરવડે છે.

સૂર્યશંકર—એતો અચંખાની વાત! એમ કેમ થાય? ૧૦૦ રૂપીઆ ના ૬૦૦ રૂપીઆ પરવડે, એમતે બને કેમ? જ્યારે આપણે નોકરે રહ્યા, ત્યારે પછી આપણે નસીબતો પેચું, તો વધારે ક્યાંથી મળે?

અમથારામ—બાઈસાહેબ રાજ્ય તરફથી તો જ મળતું હોય તેજ મળે, પણ બીજા વસ્તીમાંથી મળે. લોકોનું કામ કરીએ તોમાં એકની તરફ મીઠી નજર રાખીએ, બીજાની તરફ કરડી નજર રાખીએ, એકને અપાવી દેઈએ, બીજાનું ખોષ દેઈએ, એમ તોડ ફાડ કરીએ અને તેઓ પાસેથી ખુબ મેળવીને મોજ કરીએ.

સૂર્યશંકર—અરે એતો લાંચ કહેવાય! એ કાંઈ ન્યાયનું કામ નથી એ કરવું એતો ખરેખર અન્યાય છે; એમ હોયતો તમે ન્યાયના

પ્રવેશ ૨ જો.) ખરનો નર અથવા નરનો ખર.

૯

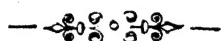
આસનને લાયક પણ ન કહેવાયો. એવા જો અમલદારો
હોય, તો તો બધું ધૂળધાણી વળીબય.

અમથારામ—તારે તેમાં આપણું શું જાય? આપણું તો કામ થાય.
કહેવત છે કે “વર મરો કન્યા મરો ગોરનું તરબાણું બરો”
સમજ્યા સાહેબ !

સૂર્યરાંકર—જી હાયા. ખરાખર સમજ્યો. પણ હું તમને સલાહ આ-
પું છું કે આમાંથી અંતે પરિણામ ખરાખ, માટે એમ કરવાથી
દૂર રહી, પોતાને જે એખો પગાર મળે તે પર સબૂર રાખી,
નિષ્પક્ષપાતપણે વર્તવું જોઈએ.

અમથારામ—હવે તારે તમે કહો છો તેમ વર્તશું. (મનમાં) એતો
સાળો ગેલસફા છે. એ વાતમાં એ શું જાણે ? શું કાંઈ છોકરા
બણાવવા છે? (મ્હેટથી) હવે તારે માનશું કરવા ?

સૂર્યરાંકર—ચાલોને (અંતે જાયછે)

પ્રવેશ ૨ જો.

પાત્ર અમથારામ, લલાડદાસ પછીથી સૂર્યરાંકર.

સ્થળ—અમથારામનું ઘર.

અમથારામ—કેમ લલાડદાસ હમણાં તો ઘણે દિવસે દેખાયા ? હમ-
ણાં કોઈ શિકાર કેમ મળતો નથી ?

લલાડદાસ—સાહેબ હમણાં એવો કોઈ જીવડો હાથમાં આવ્યો ન.
હતો. હાલે વળી એક જીવડો આજેજ આવ્યો છે. તે

અધાનું સાટું વાળે એમ છે. પણ જો બની શકે તો.

અમથારામ—બની શકે એટલે ? બનવાનું વળી બંદાને પૂછવું હોય ?

ખોટાના સાચા અને સાચાના ખોટા કરવા એતો અમારું કામ છે, તો બને શું નહીં ? વાતતો કરો, છે શું ? અને સ્ત્રી-

કાર આંગળ (એક હજાર રૂપીઆ) ખાંડ મુકે એમ છે કે ?

લખાડદાસ—આંગળ શું એતો એક કોડી બરાબર. (એ હજાર રૂપીઆ)

અમથારામ—હૈં હૈં! એમ છે ? ત્યારે તો ખુનનો કેસ કાં નથી હોતો ?

લખાડદાસ—ના તેતો નથી. આ કેસતો થાપણુ ઓળખાનો છે.

આપણા ગડબડદાસ શેઠને ત્યાં એક જણે વીશ હજાર રૂપી-

આ થાપણુ મુકેલ છે, તે હાલે પાછી લેવા આવેલ છે; શેઠને

તે પાછી આપવા મન નથી, અને રૂપીઆ ૨૦૦૦ આપવા-

નું દબ્બુ કરે છે. જો શેઠનું બરાબર મનમાન્યું થાય તો ત-

મારું પણ કામ થાય, અને મારું પણ કામ થાય.

અમથારામ—એતો બરાબર પણ કાંઈ લેખપત્ર છે કે કેમ ?

લખાડદાસ—લેખપત્ર બિનિતો શું હોય ? પણ શેઠના ચોપડામાં

જમે છે, અને દાનકી ચોપડાનું નામ અને પાનું, રૂપીઆ

આપનારે નોધી રાખ્યું છે.

અમથારામ—ત્યારે શું ? તમે શેઠને કહેજો કે એ રૂપીઆ પાછાં

ખાતે માંડી મેલે.

લખાડદાસ—પણ અનામત રાખ્યા પછી આજ દીવસ સુધી તે

ધણી આદિ ગામમાં પણ નહતા, તે હમણાં આવ્યા છે.

તેનું શું ?

પ્રવેશ ૩ જો-) ખરનો નર અથવા નરનો ખર.

૧૧

અમથારામ—તેનું જેમ હશે તેમ થઈ રહેશે. તમે ખાતે માંડી જે-
લગ્ને અને રૂપીઆ આજ રાત્ર પૂરેપૂરા જે હજાર લેઈ આ-
વળો. પછી બધું ઠીક થઈ રહેશે.

લખાડદાસ—તે તૈયાર. આજને આજ. (એમ વાતચિત કરે છે
એટલામાં સૂર્યશંકર આવે છે.)

સૂર્યશંકર—(અમથારામ તથા લખાડદાસની વાતચિત સાંભળીને
સ્વગત) કુટુંબો કેવો કુવિચાર કરે છે? પછી વાત.(ચાસન)
કાં સાહેબ ચાલશું હવા સિવા?

અમથારામ—ચાલો સાહેબ. (ખંને જાય છે. લખાડદાસ પોતાને
ઠેકાણે જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

પાત્ર—અમથારામ, લખાડદાસ, સૂર્યશંકર.

સ્થળ—અમથારામનું ઘર.

અમથારામ—કેમ લખાડદાસ જોયા મુણસના સપાટા?

લખાડદાસ—વાહ મારા સાહેબ એમ શું કહેવું? અમને તો જીવતા
રાખ્યા.

સૂર્યશંકર—અમથારામભાઈ, પછી શું આ થાપણવાળો કેસ બ-
રાબર હોવા પ્રમાણે જ બીરો કે?

અમથારામ—હાજનો. એક રાત્ર વચે રૂપીઆ જે હજાર કમાઈ
બેઠા. હું જે ન્યાયનાં કામનો ચેપ કહેતો હતો, તે આ સમ-

જ્યા ? તમારા કામમાં આવો કાંઈ ફાયદો છે ? જીઓ, હજી
આ નોકરી કરતે મને વરષ ૫ પાંચ થયાં. તે દરમ્યાન રૂ-
પીઆ પાંચ હજારનાં ધર કર્યાં; રૂપીઆ પંદર હજારનો ગરા-
ય કર્યો; રૂપીઆ વીશ હજારનાં ધરાણાં કર્યાં અને રૂપીઆ
દશ હજાર સરકાર ત્રિજેરીમાં અનામત વ્યાજી રાખ્યા. ધરનું
રાય રચીલું પણ તમે જીઓછો. આ એમ છે, ગરીબ મા-
ણસ ધાન ખાઈ જીવીએ, અમારા તો પેટમાં જીવ. સમ-
જ્યા બા.

સૂર્યશંકર—હા બા, સમજ્યા. તમે ધાન ખાઈ જીવો છો, અને
બીજા ધુળ ખાઈ જીવતા હશે. તમારા પેટમાં જીવ હશે અને
બીજાના પેટમાં પથરા હશે ! શું વાતો કરો છો ? હવે રહેવા દો
ઠીક છે, ચાલે છે. (સ્વગત) કોઈક દિવસ ખબર પડશે. પરમે-
શ્વર આ અન્યાય કદી સાંખેજ નહીં.

લખાડદાસ—કાં સાહેબ, ત્યારે હવે હું રજા માગું છું.

અમથારામ—આવજો, અને વળી આવો શિકાર શોધતા રહેજો.

લખાડદાસ—એતો હેમાં કાંઈ પૂછવું હોય ? (નયછે)

સૂર્યશંકર—અમથારામ “શેકતી શીખામણ ઝાંપા સૂધી” તમે તે
દિવસે કહ્યું હતું કે હવે આમ હું નહીં કરું, ને વળી આશું ?

અમથારામ—સાહેબ એતો કહેવાય. બાઈ ફુનિઆંદારી છિએ તેને તો
એમજ હોય.

સૂર્યશંકર—તમે ફુનિયાંદારીછો અને અમેતો વૈરાગી હાઈશું ? અમે
પ્રમાણિક પણે વર્તિએ છિએ તેનું કેમ ચાલે છે.!!

અમથારામ—મારતર સાહેબ, સુંઠનો કીડો સાકરનો રવાદ શું બાણે ?

તમે તો છોકરાએને બણાવો.

સૂર્યશંકર—તમે પણ કોઈ દિવસ બણ્યામાં મારતર પાસે બણ્યાતો હશે. છોકરાંના બણાવનારને તમારે ખેવકુક ન સમજવા હો.

અમથારામ—છટ, હુંતો છોકરાના બણાવનારને અને બકરાંના ચારનારને સરખાજ સમજું છું.

સૂર્યશંકર—એમ કે ? પણ તમે બૂલ આઓ છો. હું તમને કહું છું કે; આ લાંઝોએ સ્વભાવ તમે છોડી દ્યો, નહિંતર આમાંથી કોઈ દિવસ વગર બાડાની કોટડીનાં દર્શન કરવાં પડશે.

અમથારામ—મગદૂર કોનો છે ? કોની માએ શેર સુંઠ આધી છે ? કે બંદાને વગર બાડાની કોટડીનાં દર્શન કરાવે. વાહ ત્યારે તો તમારો ને મારો વાદ. તમથી થાય તેટલામાં ધટાવશો તો તમને તલાક છે બાઓ.

સૂર્યશંકર—હું શું કરીશ ? મને તો કોઈનું જીરું કરવા ખાતે બિજકુલ વિચારજ નથી, પરંતુ જો તમે તલાક આપો છો તો બાઓ, હું પણ પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, તમને વગર બાડાની કોટડીનાં દર્શન કરાવીશ. અને તમે હવે ત્યારે જીવડમાં રહેજો.

અમથારામ—વાહ જીવડમાં જીવડું. તમે પણ હવે તમારીમાં ધટાવશોમાં તમારું બધું શૈર્વ વાપરજો. નહિતર વળી પરજાવું પડશે.

સૂર્યશંકર—વાહ સાહેબ. થવાનું હશે તે ઈશ્વર ઈચ્છાથી થઈ પડશે. (ખાંધે)

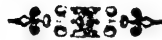
પ્રવેશ ૪ થો.

પાત્ર—સૂર્યશંકર (એકલો.)

સ્થળ—સૂર્યશંકરનું ઘર.

સૂર્યશંકર—(સ્વગત) અરે પરમેશ્વર! અમથારામ જેવા ફુટ ન્યાયા-
મલદારો બિલકુલ અન્યાય કરી આટલો અનર્થ કરેછે, તેને તું
બદલો કેમ આપતો નથી? તું જો નાચીપણાનો શિવકારનર
છો, તો બિલકુલ તેવા ફુટ મનુષ્યને તેઓનાં ફુટકૂતનો બદલો
આપવો, એ તારી ફરજ છે. જો આવા લોકોને યોગ્ય શિક્ષા ન
થાય, તો ફુનિઆમાં અનર્થ બહુ વધી જાય, અને અંતે પાયમાલી-
નો કિનારો નજદીક આવે. પણ ના! હું આ બોલું છું તે મારી
અદૃષ્ટ બુદ્ધિને લીધે. દીન દયાળ અને ફુટોને દંડ દેનાર પરમે-
શ્વર તેવા ફુટોનો સંહાર કરી, દીન જનનું દુઃખ નિવારશેજ.
આપણે મનુષ્યો કદપના ગમે તે પ્રકારે કરો, પરંતુ સર્વ ન્યાયી
સર્વેશ્વર બધું ઘટિતજ કરવાનો. હે! પરમેશ્વર મારો કોઈનું અ-
રામ કરવા આતે જો કે મત નથી, જે તું સર્વસંજો તેથી તારા
ધારવાથી બહાર નથી એમ હું માનું છું. પરંતુ કાલે બનેલી હકી-
કત પ્રમાણે, મારાથી અમથારામે કરેલો અનર્થ ન જોવાયાથી,
તેને કેદઆનાનાં દર્શન કરાવવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાઈ ગઈ છે, જે
પૂરી કરવા મારામાં તાકાદ નથી; તથાપી જ તું ન્યાયી છે, તો
મને મદદઆર થઈ કોઈ એવા રસ્તો શોધી કહાડ કે જેથી

દુષ્ટને તેના દુષ્ટકૃતનો બદલો મળે, અને તેથી કરીને દુનિ-
આમાં ચાલતો આવો અનર્થ વધવા ન પામે, એવી માગી
અરદાસ્ત છે. (એમ કહીને) હવે તારે આપણે કોઈ મિત્રતો રજો
નથી. તો હવે આપણા કામમાં ખૂબ મહેનત કરી કૃતેહ મે-
ળવવી, અને સેવાયલી પ્રતિષ્ઠા પૂરી કરવા, હરેવખત જગદા-
ધારની વિનંતી કરતા રહેવું, એજ આપણું કર્તવ્ય. ઈશ્વરનાં
અહર્નિશ રટણથી સર્વ સારને પામવામાં, સંબંધિત રાતે નિ-
શ્ચિન જવાનું બનવાનું નથી.

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

પાત્ર—જગમોહનરાય, નવનિધરાય, રૂપરાંકર,
અંબાલાલ (અને અછીથી) અભારખ્યો.

સ્થળ—ઘોઠો.

જગમોહનરાય—નવનિધરાય, સુર્યરાંકર જેવો માસ્તરે આ ગામનેતો
મળાઈ નહીં. એતો નિરસંદેહ છે.

નવનિધરાય—હા, ખરેખર. આવી મહેનત ખીજા માસ્તરોથી લે-
વાય નહીં. આ માસ્તરની પણ આગળ આટલી બધી મહે-
નત હતી નહીં પણ હાલે થોડી મુદત થયાં તેણે એવી મહેનત
કરવા માંડી છે કે મેહદ.

રૂપરાંકર—મેહદ શું? એતો કાંઈ વાત યાય એમ નથી. સાવ જડ
બુદ્ધિવાળો પથરા જેવો છોકરો હોય તે પણ એની પાસે છટ
છ માસ બધ્યો, તો જાણે બાવનવીર જેવો થઈ રહે છે. જુ-
એને આપણો નટવરીઓ, કે જેમાં પાઈતો પણ અક્ષ
નહીં હતી, તે આ છટ છ માસમાં કેવા સુધરી ગયો છે.

અંબાલાલ—વાત શું એતો એવા છે કે “ગધેડાને માણસ કરી મેલે”
અક્ષ વિનાના ગધેડા જેવા તે પણ એ પાસે માણસ થઈ
રહે છે. આવી રીતે વાતચિત કરે છે, તે અભારખ્યો કુંભાર
રસ્તે આશ્યો આવતો હતો તે સાંભળે છે.)

પ્રવેશ ૧ લો.) ખરનો નર અથવા નરનો ખર.

૧૭

અક્ષરખો—ભાઈ મારતર, સે અસીં જકે પેંડ્યો ચોતાસે ન ?
(માસ્તર તે અમે જેને પંડ્યો કહિએ છીએ તે કે ? ભાઈ.)

અંબાકાલ—હા. ભાઈ, છોકરાને શીખાવે તે પંડ્યો કહેવાય.

અક્ષરખો—(સ્વગત) પાંકે પુતરત અલાન ડેનેલ અયત. હી શે.
હીઆ વેઠા વેઠા ગાલતા કનકે, હી પેંડ્યો ગડોડ મેંજ માકુ
કરેતો, તપાં વટે ગડોત ઘણે અય; ખણી રેકડો ગડોડો ઉઠ
અચી ધાસાને પુતર કરાઈ અચીધાસી, હાણે પાણુ એન
શેઠીએ કે પેંડે જી નાંઠાં પુછી ગેનો. તપોય પેંડે વટ વેંજને
ગડો ઉઠ અચો પંજ પેંજ ગેનધો તપણુ ડીંધાસી, ગડો મેંજ
માકુ થીએ, પોય પુતરજી કોરો કમ અય. પાંવટ ગડોડા ઘણે
અય જેતરા પુતર અપંધા એતરા કરાઈને ગેનધાસી. હાણે
ઈ પેંડેજી નાંધાંત પુછી ગેનો. [ઈશ્વરનો દીધેલો પુત્રતો આ-
પણુને છે નહીં. આ શેઠી ખેઠા ખેઠા વાતો કરે છે કે તે મા-
સ્તર ગધેડામાંથી માણસ કરે છે તો આપણા પાસે ગધેડાંતો
ઘણાય છે, લેખને એક ગધેડું આપી આવશું, અને છોકરો
કરાવી આવશું. હવે આપણે આ શેઠીઆંને તે માસ્તરનું
નામ ઠામ પૂછી લેઈએ, તો પછી તે માસ્તર પાસે જઈ ગધેડું
આપી આવીએ. પાંચ પચીસ લેશે તોપણુ દેશું. ગધેડામાંથી
માણસ થાય, પછી છોકરાનું શું, કામ છે ? આપણ પાસે
ગધેડાંતો ઘણાય છે, તેમાંથી જેટલા છોકરા અપશે, તેટલા
કરાવી લેશું; હવે એ પંડ્યાનું નામ ઠામતો પૂછી લઈએ](આસન)

શેઠીઆ ઇ પેંડળેનાં કોરો, અને રયતો કિત ? (શેઠ. એ પંડ્યાનું નામ શું, અને રહે છે ક્યાં ?)

નવનિધરાય—નામ સુર્યશંકર, અને નવાપરામાં રહે છે.

અભારખ્યો—સુરજ સકર નાં, નએપરેમે રયતો. ઇન ? (સુર્યશંકર નામ નવાપરામાં રહે છે. એમનાં ?)

જગમોહનરાય—હા, બાઈ, હા. હવે ભૂલીશમાં.

અભારખ્યો—બુલેસે કી ? હાણે કો અસાં જેડો કમ કાજ વતાઈળ.

(બુલીએ તે કેમ ? હવે કોઈ અમારા જેવું કામ કાજ બતાવળે)

રૂપશંકર—ધણે બતાવશું.

અભારખ્યો—ત્યારો શેઠ. આંકિ કુના પણ એડા બનાઈઆં તોંકે જેડાસને ડેમેનેમેડે અલાજી મેરબાનીસે પાંવટ ગડો પણ પેંજ સઢ અય. કોઈ ગાલે ખોટ નાંય, તપાણુ જેડે ચાકરી, પાણુ પણ કરે છુટધાંસાં જ આંહિ સુકુમ કંધાત. તડે શેઠ હાણે આહું વેંજતો. કમકાજ વતાઈળ. (જુઓ શેઠ હું હાંલાં પણ એવાં બનાવું છું. જેવાં સાજ દેશમાં ન મળે. ઈશ્વર કૃપાથી આપણ પાસે ગધેડાં પણ પચાસ સાઢ છે. કોઈ વાતે ત્રોટો નથી, તો આપણુ જેવી ચાકરી, આપણે પણ કરી છુટશું. (જે તમને ગધેડે ખેસારવા હશે તો તે હું પણ ખેસારી આપીશ.) જે તમે હુકુમ કરશે તો. શેઠ ત્યારે હવે હું જાઉં. હું કામકાજ બતાવળે.

(કુંભાર જાય છે. સહુ પોતપોતાને વતને જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

પાત્ર—સૂર્યશંકર (પછીથી) અલારખ્યો.

સ્થાન—નિશાળ.

સૂર્યશંકર—અમથારામની સોબત તુટ્યા પછી નિશાળ બહુ સુધરી ગઈ છે. છોકરાઓ પણ બધા એવા થઈ રહ્યા છે કે આપણને થથ મળે છે. પણ હવે જે પ્રતિષ્ઠા લેવાઈ ગઈ છે, તે ઈશ્વર કૃપાથી પણ તો ઠીક (એમ વિચાર કરે છે, એટલામાં કુંભાર અલારખ્યો આવે છે.)

અલારખ્યો—પેંચા પગેતા લગોં (પેંચા પગે લાગીએ છોએ)

સૂર્યશંકર—આવો તમે કોણ છો?

અલારખ્યો—બાવા આંજીલી ગોઠમેં જેતરા કુંભાર અય, તેમેં મે-
ડમેં મેતર અધયાં. ધોઆરમેં મુંગેતાં પધરો અય. મુંગેતાં
અલારખ્યો. (બાઈ—હું આ ગામમાં જેટલા કુંભાર છે, તેમાં
બધામાં મેતરછું. દરબારમાં માઈ નામ પાધરું છે. માઈ નામ
અલારખ્યો.)

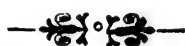
સૂર્યશંકર—ઠીક તમે કેમ આવ્યા?

અલારખ્યો—બાવા આપો સેંત એતરે લાય કે મું સોઆ કે આંહી
ગડમેં જ માકુ કપોતા. તેસેં મું બાપો કે મું વટ ગડોત ધણે
એય પણ ખુધાજેડેનેલ પુતર નાંય, તજ આહિ ગડોમેં જ
પુતર કરેડ્યો, ત અસીં આંકે ધોઆ કુંધાસીં. (બાઈ સું આ-
વો તો એટલા વાસ્તે કે મેં સાંબળ્યું, કે તમે ગધેડામાંથી માં-

ણસ કરોછો. તેથી મેં જાણ્યું કે, મારી પાસે ગધેડાં તો ઘણાં છે, પણ પરમેશ્વરનો આપેલ પુત્ર નથી; તો જો તમે ગધેડામાંથી છોકરો કરી આપશો તો અમે તમને દુઆ કરીશું.)

સૂર્યશંકર—(સ્વગત) અરે આતો નવી વાત? આતે આને કોણે કહ્યું હશે! આતે વાત હોય કે ગધેડામાંથી માણસ થાય? પણ એને હાલ ના ઉમેદ કરી ન વાળવો; વિચાર કરીને જવાબ આપવો. (ચાસન) વાર તમે પરમદિવસ આવતો હું વિચાર કરીને તે દિવસે જવાબ આપીશ.

અન્નારખ્યો—જુદા બન્નો કરે આંજો. હાણ આંજો વેળાંતો. પરંધ અમંત્રીસે. (પરમેશ્વર તમારૂં બલું કરો. હાલે હું જાઉં છું. પરમદિવસ આવીશ) (જાયછે).

પ્રવેશ ૨ જો.

પાત્ર—સૂર્યશંકર (એકલો.)

સ્થળ—સૂર્યશંકરનું ઘર.

સૂર્યશંકર—(સ્વગત) ગઈ કાલે કુંબાર આબો હતો. એ વાત તો મને વિપરીત લાગે છે. તેને કોઈએ મશ્કરીથી બરમાબો હશે, કે કોણ જાણે કેમ હશે? શું એને અફાલ નહિ હોય, કે એને એટલો વિચાર ન આબો, કે ગધેડા અથવા પશુમાંથી માણસ તે કેમ થાય? પણ ના હું બૂલ કહું છું. કુંબાર તો તે પોતે છે. તેમાં વળી આતો મેતર છે. કુંબાર એટલે મૂર્ખ એમ સા-

ધારણ અનુમાન છે. કોઈ માણસ કાંઈ ન જાણતો હોય ત્યારે તેને આપણે હજામ અથવા ડુંભારની ઉપમા આપીએ છીએ. તો આતો ડુંભારોનો એતર અથવા પટેલ છે. તો અલખત કૈમુતિક ન્યાય પ્રમાણે તે મૂર્ખનો સરદાર હોયોજ નોંધાએ. માટે તેને એટલો વિચાર ન આવે, એ વાત અસંભવીત નથીજ. (જરા ખમીન) એક યુક્તી યાદ આવી. તે એકે તેનો ગવિડો રાખવો. મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે અમથારામને વગર ભાડાની કોટડી બતાવવી. તે પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવાનો તો વખત પરમેશ્વરે નહિ આપ્યો હોય? હા. બેશક! એમજ! હવે ત્યારે આ ડુંભાર તેને પહસાની લાલચ આપી, ધરે લેઈ જાય, અને પોતાનો છોડરો છે, એમ કહે. અને જો તે ન માને તો તેને બળાટકારે જવા ન આપે. આમ થશે તો આ વાત પોતાની મેળે ખુદી થઈ જશે. અને જો તે ન લલચાયો તો આપણને તેમાં કાંઈ હરકત નથી. અને જો લલચાયો તો બાઈ સાહેબને ઘોડા દિવસમાં અંધારી કોટડીનાં દર્શન કરવાં પડશે. હું જાણું છું કે મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવા વાસ્તેજ પરમેશ્વરે તે ડુંભારને મારી પાસે આણ્યો. હવે ત્યારે ડુંભાર આવે ત્યારે તેને બરોબર સમજાવ્યાને આ યુક્તી કરવી. એટલે પોતાની મેળે બધું જોવું જોઈએ તેવું થઈ રહેશે. એમ હું અનુમાન કરું છું. અને જો ન થયું તો આપણું એમાં કાંઈ જવાનું નથી. માત્ર લાંબી પ્રતિજ્ઞા પાર નહીં પડે અને જો તેમ થયું તો પરમેશ્વરને હજી દુનિઆમાં અનર્થ વધારવા વાસ્તે ઈછા છે,

એમ અનુમાન થવાનું. ખરે પ્રતિષ્ઠા આપણી સત્ય માર્ગ છે. માટે તે પૂર્ણ કરવા પરવરદીગાર એ દુષ્ટને અયોગ્ય મારગદોરી માંડે ધારેલું કરશે, એમ હું ધારું છું. કારણ પ્રથમ તો આ કુંભાર આંહિ આવા મુદ્દાપર આવી વાત કરવાનો સંભવજ નહોતો કદી તે વાત કરત, અને હું તેજ વખતે તેને હસી કહાડી છુટ જવાય આપત, તો પણ થાત. પણ તેમ પણ થયું નહીં, તેથી હું ધારું કે પરમેશ્વરને આ કામ કરવું છે. હવે જો થાય તે ખરી. (એમ વિચાર કરી દ્રઢ ધારણા કરે છે, અને પોતાના કામમાં મંડી જાય છે)

પ્રવેશ ૪ થો.

પાત્ર—સૂર્યશંકર (પછીથી) અલારખ્યો કુંભાર.

સ્થળ—નિશાળ.

સૂર્યશંકર—આજે તે કુંભારને આવવાની મુદત છે. જો થાય તે સારાને. આવેતો ખરો. (એમ વિચાર કરે છે, એટલામાં અલારખ્યો કુંભાર આવે છે.

અલારખ્યો—આંજી નોકરે આપો અયમા. હી ગડોડો પણ ગેની આપો અઈઆં. મું પટ પેલ સઠ ગડો અય, તેમ્હે મેડકનાં ફટરો અય. તજીએ બાવો પુતર પણ એડો ફટરો થીહ, તડે બરોબર. (આપનો નોકર આઓ છે. આ ગધેડું પણ લાવ્યો

હું. મારી પાસે બધાં પંચાસ સાઠ ગધેડાં છે, તેમાં આ બધાં કરેતાં રૂપાળું છે, તો સાહેબ છોકરો પણ તેવા રૂપાળો થાય તો ખરોખર.)

સૂર્યશંકર—વાર. ગધાડો તો સારો છે. તો જ તારો છોકરો પણ તેવા-
જ તૈયાર થશે. હવે આ ગધેડાને બઠીમાં નાંખીશ; અને વળી
બીજા ઉપાયો કરીશ. એટલે જ્યારે બઠીમાંથી નીકળી તૈયાર
થશે, ત્યારે એકદમ છોકરો થઈ રહેશે.

અક્ષરખ્યો—તડે ત પેંચા આંજી ધંધો પણ અસાં જોડોજ અથ
અસાંકે પણ જોડા યાંક કુનો કરણો કુએ, સે ગડે નિઆધમે
વેજી ડીજી, પોહે ઉખારો કરીજી, પોય કઢીજીત બરાબર પચી
રય. આંજી નાતમે જીં આંહિ હોસીઆર, તીં મુજી નાતમે
આંહિ હોસીઆર. મું જોડા કુતાં સજોડમે કે જન થીએ. (ત્યારે
તો પંચા તમારો ધંધો પણ અમારા જોવાજ છે, અમારે
પણ જે ઠામ કે હાંલું કરવાતું હોય તે ઘડી નીબાડામાં નાં-
ખી તે પર બળતું કરીએ અને પછી કાઢીએ. તો ખરાખર
પાકો રહે. તમારી નાતમાં જેમ તમે હુશીઆર, તેમ
મારી નાતમાં હું હુશીઆર. મારા જેવાં હાંલ્યાં સાજા દેશમાં
કોઈનાં ન થાય.)

સૂર્યશંકર—વાર ત્યારે તો તું હુશીઆર માણસ દેખાય છે. તારો છો-
કરો ખરાખર બનાવશું. આજથી દશ દિવસે આવજો એટલે
તમ આર થઈ રહ્યો હશે, એટલે બધું જાણે.

અજારખો—જેજી જમાર. અલા બલો કરે આંલો. તડેહી ગડો
હેતે રખીતો વેળ. (ચાણું જીવો પરમેશ્વર તમારું કલ્યાણ કરો.
ત્યારે હું જાઉં છું, અને આ ગદિયને આંહી રાખી જાઉં છું.)

સૂર્યશંકર—વારુ ભલે રાખી જા. બધું સાંચું થયે. (કુંભાર જાય છે
અને પછીથી સૂર્યશંકર ગદિયું વેચી, તેના આવેલા પહોંસા ધ-
ર્માદા ખાતે ખરચ કરી નાંખે છે.)

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

પાત્ર—સૂર્યશંકર (પછીથી) અભારખ્યો.

સ્થળ—સૂર્યશંકરનું ઘર.

સૂર્યશંકર—(સ્વગત) આજે પેણી ડુંભાર, છોકરો સેવાતો આવશે. હવે શુધ તેવી બુધ. સમય અનુસાર જવાન આવેલો. અને તેના બોલવાને અનુસરીને, તેને ન્યાયાધીશને લઈ જવા સમ-જાવવું. (એટલામાં અભારખ્યો ડુંભાર આવે છે તેને) હલ્યા, મીઆં હલ્યા.

અભારખ્યો—બો બાવા, આવે ધાડ રોંકી? આંને કમ હુએ ત પણ અચો, તહીતે મુંને પેડ ને કમ; તે આવે ધાડ રોવાને? હાલો બાવા પાંવારે ગણે મેંજ પુતર ત થઈ રયો હુંધો. (હા, સાહેબ, આવ્યાવિના કેમ રહિએ? તમારું કામ હોય તો પણ આવીએ, તો આનો માં પોતાનું કામ એટલે આવ્યાવિના કેમ રહું? હવે સાહેબ આપણા ગણેડામાંથી છોકરો તો થઈ રહ્યો હશે.)

સૂર્યશંકર—હા. એતો ખરાખર થઈ રહ્યો છે. તારો છોકરો બારે ન સાંજદાર થયો. એતો તૈયાર થયો, કે તેજ વખતે ન્યાયાધીશ થઈ બેઠો.

અક્ષારખ્યો—નિઆપકિ સે મેતો જોકો અંદાલતમે વેધને નિઆ
દેખો કરે સેન? (ત્યાયાધિથ તે મેદેતો જે અંદાલતમાં મેશી ન્યાય
કરે છે તે કે?)

સૂર્યશંકર—હા, એજ. પણ હું તને એક પૂછું. તે એકે તું તે ગવેડાને
જો આણુ આપતો હતો કે નહીં?

અક્ષારખ્યો—એ. ગડો કેત કુંકે ન ડીધો હુ આસ, પણ ધત મેડકતાં
ફટરો અને ખાસો હુઆ, તેસે એનકે હેકડી પાટર્ રોજ ડીધો
હુ એનેસે બુકસે ખરાધધો હુ—એસ. (ખીજત ગવેડાને તો કા-
ઘને નહતો આપતો. પણ આતો બધા કરતાં રૂપાણુ અને
સાઈ હતું; તેથી તેને રોજ એક પાટલી દેતો હતો, તે ખોખામાં
ખરરાવતો હતો.

સૂર્યશંકર—તારે ડીક. જ્યાં સુધી ગવેડો હતો, ત્યાં સુધીતોતે અના-
જનું જોગાણુ ખાતો, પણ હવેતો તે માણસ થયો, તેથી તે
તે જોગાણુ ખાશે નહીં, હવેતો તેને પછસાનું જોગાણુ જોઈએ.
માટે હવે એમ કરજે કે રૂપીઆ, મહેર અને ખુડા લેઈ,
એક લુગડામાં નાંખી તેની પાસે જરા છેટે મેસી ખડખડાવજે
એટલે જો તે તારા સામુ જીએ, તો તેને તે ખતાવી સનકારો
કરજે, તેથી જો તે આવે તો તેને ઘરે લઈ જાજે.

અક્ષારખ્યો—ઘેર ન આવે તો પોએકારો કરાઆં (ઘેર ન આવે તો
પછી શું કરે?)

સૂર્યશંકર—જો આપુ. મેતો માઈ કામ કીધું. ગવેડામાંથી છોકરો એ
કરી દીધો પણ તે ગવેડો હતો તારે ગવેડામાં નસીમદાર હતો,

તેમ માણસ થયો, એટલે માણસોમાં પણ નસીબદાર જાગ્યો. અને ન્યાયાધીશ થઈ પડ્યો. હવે તું કુંબાર અને એ ન્યાયાધીશ. એટલે ન આવેતો ન પણ આવે. પણ જાણું છું કે, તે ચાર્ટાનો હેવાઈએ છે, તેથી વખતપર જો તારું આવેલું રા-મું તેને બાસું, તો આવશે ખરો, ખૂબ ચાર્ટું આપી, મીં મીં બોલો, તારે તેને એકવાર ઘરે તેડી જવો. મીં મીં એવી રીતે બોલવું કે “ સાહેબ જરા મારે ઘરે પધારો, થોડું કામ છે. વગેરે શબ્દો મીઠાશથી તેને એકલો કોરે આવે તારે કહેવા, અને એક વાર ઘરે લઈ જવો. પછી તેને તારે રજા ન આપવી. જે ન્યાયાધીશ થઈ બેઠો છે તે કાંઈ એમને એમ તારે ઘરે આવશે નહીં. ચાર્ટું મન માનવું આપીશ તારે પણ આવશે તો આવશે. જો ઘરે આવે તો તો બધું સાં રથે. અને જો ન આવે, તો પછી તેમાં માં જોરે કાંઈ લાગવાનું નથી. મેં તો તેને માણસ ક્યો. હવે તેપર માં જોરે લાગશે નહીં. માટે જો તે ઘરે ન આવે અને તું કચવાએ, તો તારા ગવેડાના જે પઈસા કીમત થાએ. તે બેલાશક મારી પાસેથી લઈ જા. પણ જાણું છું કે, તે તારે ઘરે આવશે, અને તારી ધારણા પાર પડશે.

અલારખ્યો—મા. તડે ઈજ કુંધાસે બા. ઘરે આવો, પોયતો જો જો જી ગડબડ કુંધો, ત પૂરાંને બ પેરોણીજી માર ડીંધાસે, ત પેતી પાંસરોં થેઈ રોધો. ને ન આવો તો પોસ આજી વંગકોરો, મુજનેસીઅજી ગાલ. મુજ નેસીઅએ પુતર ન લેખ્યો હુંધો, તો

ન પણ અચંધો, તો તડે મુકે ગડો જ આંહી જોકો ડોકડા
ડીધાસે ગેન્ન મયે તે ગંધા વેજી વેષ રોધાંસે. બ્યો કોરો ? મડ
ખુદા કરે, ને અમો. હાંણેન ખુધા ખુધા. (હા તારે એમજ
કરીશ બા. ધરે આત્રો પછી તો ધણી ગરબડ કરશે, તો પૂ-
રીને જે લાકડીની માર દઈશ, તો પોતે પાંસરો થઈ રહેશે, ને
નહીં આવે તો પછી તેમાં તમારો વાંકશું ? મારા નસીબની
વાત મારા નશીબમાં પુત્રપ્રાપ્તિ નહીં લખી હોય, તો નહીં પણ
આવે તો પછી તમે મને તે ગવિડાના જે પદસા આપશો,
તે લઈ માથે પિછોડી નાંખી (પોક મુકી) બેસી રહીશ. બીજીશું ?
માંડ પરમેશ્વરે કરે, ને તે ધરે આવે; હવે તો પરમેશ્વર. પરમેશ્વર.)

સૂર્યશંકર—હા એમજ. જો ધરે આવે તો પછી તારે તેને છોડવો
નહીં. નહિંતર પાછો ભાગી જશે. જ્યાં સૂધી ગધેડો હતો, ત્યાં
સૂધી તો તારે ધરે રહ્યો. પણ હવે તો તે માણસ થયો. તેમાં
પણ બળી આતો ન્યાયાધીશ થયો, એટલે તેને કુંભારને ધરે
રહેવું કેમ ગમે ?

અગારખા—ભા. સે સચી ગાલ. અસાં જો ધંધો એડો ન ? જાંણી
જીજી કુંભાર સે કરેથીએ. અસી તો જનમખી કુંભાર થયા, સે
હાંજે કેડીઆં વેંજે ? (હા, તે સાચી વાત, અમારો ધંધો એવો
નાં ? જાણી જોઈને કુંભાર તે કોણ થાહે ? અમે તો જનમના
કુંભાર થયા, હવે જઈએ ક્યાં ?)

સૂર્યશંકર—પરોપર તું સમજીતો પરોપર છો. તારા જેટલી અક્ષત્ર
બીજા કુંભારમાં પણ હોય નહીં. તું તો અક્ષત્રનો અરેપરો

નમુનો છે. (સ્વગત) તું જેવો મૂર્ખનો સરદાર મારે ધારે કોઈ
કુંભાર પણ નહિ હોય.

અક્ષરખ્યો—બાવા એસી મેંતર યા હું ધાસી સે જડે કીક અક્ષલ
હુંધી તડે, નકાં કુછાય પણ કેર ? અમાંજી નાતમેં મું જેડો અ-
ક્ષલ જો બાધર સજેડમે નાંય. બાકી ત જેજી ગાલીનતા ક-
રીઉ. (સાહેબ. અમે મેતર (નાતના પટેલ) થયા હશું તે
જ્યારે કાષક અક્ષલ હશે ત્યારે, નહિંતર બોલાવે પણ કાણ ?
અમારી નાતમાં મારા જેવો અક્ષલનો જ્હાડુર સાજા દેશમાં
નથી. બાકીતો વધારે વાત નથી કરતો.)

સુર્યશંકર—બાધ. એમાંશું, તું જેવું અક્ષલનું બારદાન કોઈ પણ
નહિ હોય. તું તે તું. અને બાકી બધા માણસ. હવે જટ જા,
અને કહ્યું છે તે પ્રમાણે કર, એટલે બધું સાઈં થશે.

અક્ષરખ્યો—વેળાંતો બાવા. જેજી જમાર. હેન ઘડી પુતર કે ધરે કાઠી
અચાં. ખુધાજી મેહેરસે. પેંડ્યાજી આંહી ધોવા કળ. (જાઉ
હું સાહેબ તમે ઘણું જીવો. અબગડી છોકરાને ધરે તેડી
લાવું. પરમેશ્વરની મેહેરબાનીથી. પેંડ્યાજી તમે આશીરવાદ
આપજો.)

સુર્યશંકર—જા આશીરવાદ છે. બધું સાઈં થશે. (કુંભાર જાય છે
અને સૂર્યશંકર પોતાના કામમાં મંડી જાહે છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

પાત્ર—અમથારામ. ગમારદાસ (પછીથી) અલારખ્યો.

સ્થળ—કોર્ટ.

અમથારામ—વારૂ ગમારદાસ? હાલે આ કોર્ટના કેસો બધા જામર-
દસ્ત આવ્યા છે.

ગમારદાસ—હા. સાહેબ. બધા અતિલાભ આપે, એવા એવા કેસો છે.

અમથારામ—તમારે લંપટ કુમારીનો પગાર તો બધો પરબારો નીક-
ળતો હશે કેમ?

ગમારદાસ—હા. સાહેબ એતો બધી આપની કૃપા.

અમથારામ—એતો એમજ હોય. હું કોઈ તમ વિના કોઈ કામ કરું છું?

ગમારદાસ—એતો બધી આપની શોભા છે. પણ એટલું તો છે કે
બધા જો સાચે હોય તો પછી, “તેરીબી ચુપ ને મેરી બી
ચુપ.” નહિતર ગડબડ હો.

અમથારામ—એટલાજ સાઈં તો. (એમ વાતચિત કરે છે. એટલામાં
અલારખ્યો ડુંભાર સામો પહસા ખખડાવતો માલુમ પડે છે,
તે તરફ જુએ છે, એટલે ડુંભાર સતકારો કરી સાચેના પહ-
સા ખતાવે છે, એટલે ઉડીને જરા છોટે જમને એકાંતે) કેમ?

અલારખ્યો—બાવા જરા અસાંજે ઘરે પધારો. આંજી જરા ચાકરી
કરી છુટકાસી. અઘ હુતો ગરીબ પણ ઘરે અચંધા તડે ખખર
પોધી. (બાવા. જરા અમારે ઘરે પધારો. આપની ચાકરી કરી
છુટશું. છીડેતો ગરીબ પણ ઘરે આવશે ત્યારે ખખર પડશે.

પ્રવેશ ૩ જો) ખરનો નર અથવા નરનો ખર.

૩૧

અમથારામ—ધરે શું કામ છે ? આંહિ જે કહેવાનું હોય તે કહે.
અને આપવાનું હોય તે આપ, તો જે મન માન્યું આપીશ તો
આંહીજ તારૂં જે કામ હશે, તે થઈ જશે. પણ તું ગરીબ
માણસથી અમારૂં મ્હેનું કેમ બરાણે ?

અક્ષારખ્યો—ભાઈ આંહિ હલો તો ખરા. જેને કમ અમસેતો મુજે
ધરે અય.સાવ ગરીબ અસીં પણ ન અપડે. તેજીત જડે
ધરે હલંધા તડે ખખર પોંધી, પણ જેને કમ અમસે અયતો
અસાંજીનાતજી બાઈ માડું પણ એન વઠ પધસો અયતેતરો
આંવઠ પણ નમુંવો. ઇં અય. (ભાઈ, તમે હાલો તો ખરા.
જેનું કામ છે, તેતો મારે ધરે છે. અમે પણ સાવ ગરીબ
નથો, તેની ખખર જ્યારે તમે ધરે આવશો ત્યારે પડશે, પણ
જેનું કામ છે તે છે તો અમારી સ્તાતીની બાઈ માણસ, પણ
તેની પાસે પધસો છે, તેટલો તમારે પાસે પણ નહી હોય.)

અમથારામ—ચાલો ત્યારે, (ગમારદાસને) હું જરા બહાર જઈ આ-
વું છું. (જાય છે અને ઘણીવાર થયાં છતાં ન આવ્યાથી ગમાર-
દાસ વગર કોઈ બંધ કરી ચાલ્યા જાય છે.)

—૦૦૦૦૦૦—

પ્રવેશ ૩ જો.

પાત્ર—અમથારામ અક્ષારખ્યો સમાદ.

રથજી—અક્ષારખ્યા કુંભારનું ધર.

અમથારામ—ભાઈ હવે તારે શું કહેવાનું છે. પેલી બાઈ જ્યાં છે ?
એને શું કામ છે ?

અક્ષારખ્યો—બાઈ બાઈ કેને મેડે; ને કમ પણ ફી નાંચ. હાંણે તું પુતરને, આંહું પે.તો કે અખર નાંચ. પણ આંહું તો-ન્ને પેથીઆં. જે ગડો મેં જા તું થે સેમું-ન્ને તુઓ. મું એન ગડો મેં જા પુતર કરાયો સેતું પેડ (વહને)રંત અજ મેઠો આવો રધજ. ખુંધા પાકે પુતરડેનો. (બાઈ, બાઈ કોઈ ન મળે, અને કામ પણ કાંઈ નથી. હવે તું છોકરો અને હું બાપ. તને અખર નથી, પણ હું તારો બાપ થાંઁ. જે ગધેડામાંથી તું થયે તે માફે હતું. મેં તે ગધેડામાંથી છોકરો કરાવ્યો, તે તું આપોઆપ. (વહને) રાંડ, આજ મીઠું ખાણું રાંધજે. પરમેશ્વરે આપણને છોકરો દીધો.

અમથારામ—(વિસ્મિત થઈને) અરે પુતર કેવો! વાત કેવી! ગધેડો કેવો! તુને મારો વળી મારો બાપ ક્યાંથી થયો! શું કોઈ મશ્કરી કરેછે ?

અક્ષારખ્યો—બચા તોડે અખર ન પય. અગલે જનમજી અખર પેડકે સેકી પય! તું અગલે જનમમે મુંજો ગડો સુઓ તે મેં જા મું કેતરી મુસીમતસેં માડુ કરાયો અય, તેજી અખર અયકા ? (બચા, તને અખર ન પડે. આગલા જનમની પોતાને તે અખર કેમ પડે? તું આગલા જનમમાં મારો ગધેડો હતો, તેમાંથી મેં કેટલી મુશ્કેલીથી માણસ કરાવ્યોછે, તેની તને કાંઈ અખર છે !)

અમથારામ—અરે બેવકુફ, મધાડામાંથી માણસ તે થાય? એતો તારો કોઈએ મશ્કરી કરી હશે. તુંતો બની ગયોછે.

અક્ષારખ્યો—સેસચી ગાલ. કુંબારને પુતર થીજો સે કું કે આડે!

પણુ ખુધા તો કે મુંળે પુતર ક્યો, સે હાંણે તોનું નાચોવાળે કીં ?
તે સાચી વાત કુંબારનો છોકરો થવું તે કોને ગમે ! પણ પરમે-
શ્વરે તને મારો છોકરો કર્યો, તે હવે તારાથી ના કહેવાય કેમ ?)

અમથારામ—અરે તું તે માણસ છો કે કોણ છો ? આ શું ગળાની વાત ?
તું મને લલચાર્યાને આંહિ લાવ્યો, અને આંહિ આવી
દગાની વાત કરે છે ? આ શું કહેવાય ? આવીને ખબર હોત
તો હું આવત પણ શાને ? હવે તે હું શું કરું ? અને ક્યાં જાઉં ?

અભારખ્યો—સેતો-કેળ ખબર પય, તો તું અચે કોરે નો. કુંબાર નો
પુતરથી હાસે કરે અચે ? ઉ. ગડો તુઓ સે પણ ચાસ્ટે ધાર
અનંધો કીન હુઓ; તતું પણ ખચા ચૈની ઉનમે-જા. સે ચા-
સ્ટે ધાર કીં અચે ? (તે નો તને ખબર પડે તો તુ આવ પણ
શાને ? કુંબારનો છોકરો થવા તે કોણ આવે ? તે ગધિયું હતું
તે પણ ચાસ્ટાં શીવાય આવતું નહીં હતું, તો તું પણ થયો
નાં તેમાંથી તે ચાસ્ટાં શીવાય શાને આવે ?)

અમથારામ—હુંતો કાંઈ તાર ચાલવું સમજતાં નથી, હવે તારે ક-
રવુંછે શું ? તે કહે તો કાંઈ રસ્તો લખાએ.

અભારખ્યો—રસ્તો કોરો ગેનને ખચા ? ન્યારે આંતું અધઆં પે તું
અધાએ પુતર. હીરયો ચક હીરહિ મેટી હીરયો ધુકો, હીરયો
ટપલો. સે મેટી કુટજ, થાંધડજ, ને અસાંળે ધંધો કજ. હાણી
પાણુ બળણા ચાત ધંધો પણ ડીક થીધો. હેર બડી તો કે
કમ નડી-ધાસી, હેરત, ખુબ આ પોય ગાલ. (વઉને) રંન
લપઈ રધી ? (રસ્તો શું સેવામો હતો ? ખચા. નો હું છું બાપ

તું છે છોકરો. આ રહ્યું ચકર. આ રહિ માટી, આ રહ્યો ધુકો અને આ રહ્યો ટપલો, તે માટી કુટલે, કામ ગડલે અને અમારો ધંધો કરલે. હવે આપણે બે જણ થયા, તો ધંધો પણ ઠીક થાશે. હાલે બે દીવસ તને કામ કરાવાનું નથી. હાલતો ખૂબ આ પછી વાત. (વહુને) રાંડ લાકસી રાધી ?

સભાઈ—બો રાધી અય ધણે બલે આઓ. પીરસી ડીઆં ? કેતરે વરે અલા અજ વાંકે પુતરડેનો, તો લપઈ પણ કેડી કેઈ અય, કેવે ને ગુડસે બીજી રહિ અય પુતર અય પણ રૂપારો. પાંજી નાતને ત એડી ફટરી નાં પણ કો નાંય. (હા. રાંધીએ ધણે બલે આઓ પીરસી આપું. કેટલેક વર્ષે પરમેશ્વરે આજ આપણને છોકરો આપ્યો; તો લાપસી પણ એવી કરીછે, કે તે ધી અને મોળથી બોળાઈ રહીછે. છોકરો છે પણ રૂપાળો. આપણી નાતમાં તો તેના જેવી વહુ પણ કોઈ નથી.)

અશ્વારખ્યો—સે પોય મેડે સારો થીવો, હેકીઆર લપઈ તો બાણેમે વિજ, ત્યારી ખરી, તો પણ પુતર જેડીજ લઈ ગેત ધાસી. (રાંડ પછી બંધું સારું થશે. એકવાર લાપસી બાણામાં તો નાંખ. જોતો ખરી, વહુ પણ છોકરા જેવીજ શાધી કહાડશું) (સભાઈ લાપસી લાવી બાણામાં નાંખે છે એટલે) પુતર આ. હીલપઈ, પાત મેડે ખ્યો, (પુત્ર આ આ લાપસી, આપણે બધા આપ્યો)

અમથારામ—અરે મને છોડ, નથી ખાતો.

અશ્વારખ્યો—અજાં સમજે વતો કે ? હાંણે પેટીને પૂરી છડવોસે. (હજી સમજતો નથી કે હવે માર દહન પૂરી મુકોય.)

પ્રવેશ ૪ થો.) ખરનો નર અથવા નરનો ખર.

૨૫

અમથારામ—અરે કહું છું કે મુક.

અલારખ્યો—તડેત તું પણ ગેન. (તારે તો તું પણ લે) (એમ કહી લાકડી બે મારી પુરી મુકેછે. પછીથી ખહારથી) હાંણે જડે પાંસરો થીને તડે ખહાર કઢ ઘોસે (હવે જ્યારે પાંચરો થઈશ તારે ખહાર કહાડીશ. (આ વખતે અમથારામ નાસ્તી જવા તદ્દ- ખીર તો ઘણી કરી પણ આ અલારખ્યો કુંભાર રાક્ષસ જેવો અજવાન હતો તેથી તેનું કાંઈ કાળ્યું નહીં. અને તેથી કરીને તે તેના મરજીને લા ધલાળે આધીન થયો. ઓરડીમાં પૂરી સુક્યા પછી કુંભાર પોતાના કામમાં મંડી જાય છે અને અ- મથારામ (નિધાસ નાંખતો અને અશ્રુપત કરતો અંદર પડેલો છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

પાત્ર—અમથારામ (એકલો)

સ્થળ—કુંભારની કોટડી.

અમથારામ—(સ્વગત) અરે પરમેશ્વર ! હું આંહિ ક્યાં સપડાઈ ગયો.

આ કુંભારનું બોલવું હુંતો પૂરેપૂરે સમજી પણ શકતો નથી. કેવો પુતર, કેવો બાપ, કેવો ગધેડો, આતેશું ગજબની વાત છે ! હવે આને જટ માણસને કહેવાય પણ શું. જરા તીન- પાંચ કરી તો સાલે મારી લીધું. અને આ અંધારી કોટડીમાં પૂરી મેલ્યા. હવે કોણ જાણે મારે આનો ખુલાસો થશે ? શું

આંહિજ કેટલીક મુદત સુધી પૂરાઈ રહેવું પડશે કે કોણ જાણે કેમ થશે? હવે હું રાડ પાડું, તોપણ મારી આંહિ સાંભળે કોણ? વાહ પરમેશ્વર આતો અરેઅર વિપરીત થયું છે. જોહું લલ-આધને તેના સાથે ન આભો હોત, તો આ દિવસ દેખવા પડત નહીં. મે જાણ્યું કે આ આઠલું કહેછે તારે જરૂર સો પચાસમી પણ માલ જડશે. માલ તો માલને ડેકાણે રહ્યો, પણ આતો ઉલટું કેદ પુરાયા. “લેને ગઈ પૂત જો આઈ ખસમ” એવું થયું. હવે વાંસે કોઇને ખખર પણ નથી. ધરે વાટ જો-ઇને યાકી રહેશે. અરે હવે યાય તે અરી યાવા દો જે યાય તે. હવે બીજો કાંઈ ઇલાજ તો છે નહીં. પરમેશ્વર આમાંથી છોડાવે તારે છુટાય. (હેવી રીતે વિચાર કરી ઉદાસ થઈ બેસી રહે છે.) (ન્યાયાધિશ ન આવવાથી ગમારદાસ પોતાની રાખેલી લંપટ કુમારીને ત્યાં જઈ બેસી રહિ, એથ આરામ ભાગવેછે; અને બાકીના કોર્ટના કારકુનો જેપરવારીથી બેઠા છે, કોઈ કાંઈ કરે છે, તો કોઈ ગપાં મારે છે અને પક્ષકારોને બીલકુલ દાદ મળતો નથી. અને તેથી તાબડતોબ આ બધા પુકાર રાખ સુધી પોહ્યે છે.)

અંક ૪ થો.

પ્રવેશ ૧ લો.

પાત્ર—અજીતસિંહ ઉછવલાલ; ગવરીશંકર તથા કૃપાશંકર
શેરખાં પાશેરખાં.

સ્થળ—રાજ સભા.

અજીતસિંહ—દીવાનજી સાહેબ, સાંભળું છું કે આપણી ન્યાયકોર્ટ હમણાં
બહુ બગડી ગઈ છે. એને વાસ્તે કાંઈ ધલાજ લેવાય તો ઠીક.

ઉછવલાલ—આપણા પાસે ખાનગી પુકારો તો, અબદાતા, ધણી
આવે છે. પણ હજી જાહેર પુકાર કોઈ આવી નથી. જાહેર
પુકાર આવે કે એકદમ બધું રીતસર કરી દેખએ (એટલામાં
ગવરીશંકર તથા કૃપાશંકર આવે છે).

ગવરીશંકર તથા કૃપાશંકર—(આવીને) ફરિયાદ, ખાવા ફરિયાદ.

અજીતસિંહ—અરે છે શું? વાત તો કરો.

ગવરીશંકર તથા કૃપાશંકર—ખુદાવિંદ. અદાલતમાં કોઈ છે નહીં.
નથી ન્યાયાધીશ, નથી શિરસ્તેદાર. કારકુનો બધા ગપ્પાં મારે
છે, અને કોઈ દાદ આપતું નથી.

ઉછવલાલ—હે એમ છે? (રાજાને) પૃથ્વીનાથ, તારે તો તપાસ કરવી
જોઈએ.

અજીતસિંહ—હા એમજ. શેરખાં, પાશેરખાં કોઈ છે કે?

શેરખાં તથા પાશેરખાં—ખુદાવિંદ હાજર હય, દોનું હાજર હય.

અજીતસિંહ—તારે તમે જાહેને અમથારામ ન્યાયાધીશ, તથા તેનો શિરસ્તેદાર ગમારદાસ જ્યાં હોય ત્યાંથી એકદમ પકડી લાવો.

શેરખાં તથા પાશેરખાં—અછા સાબ, અબી પકડકે આતા. (જાય છે).

અજીતસિંહ—(ગવરીશંકર તથા કૃપાશંકરને) તમે હાલ જાઓ બધી તપાસ કરી લોકોને પુરો દાદ મળે એવી ઐકવણ કરવામાં આવશે.

(ગવરીશંકર તથા કૃપાશંકર જાએ છે તાર પછી) ઉઘવલાલ,

આટલું અંધેર આપણા નિવાસ સ્થાનમાં એમ કેમ ?

ઉઘવલાલ—ખુદાવિંદ. કાંઈ પણ આવી માહિતી મળ્યા વિના શું અખર પડે ? પણ હવે આપ ફરમાન કરો છો. તે પ્રમાણે લોકોને દાદ અપાવવા માટે હું જાતે વધારે કાળજી રાખતો જાઉંશ.

(કચેરી ખરખારત યાય છે).

—ૐૐૐ—

પ્રવેશ ૨ જો.

પાત્ર—શેરખાં, પાશેરખાં, (પછીથી) અભારખ્યો, અમથારામ,

લંપટ કુમારી, ગમારદાસ.

સ્થળ—રસ્તો.

શેરખાં—કયું. મિત્રાં પાશેરખાં. અપ ક્યા કરેગા ? ન્યાયાધીશકા

અર શિરસ્તેદારકા કુછ પત્તા લગતા નહિ. અબ ક્યા કરેનેકા ?

(એમ વાતચિત કરે છે, એટલામાં જ કોટડીમાં કુભારે અમથારામને પૂરેલો હતો, તે કોટડી પાસે પછી તેથી આલ્યા જાય છે,

એટલામાં ત્યાયાધીશને નીચે પ્રમાણે બોલતો સાંભળે છે.)

અમથારામ—(સ્વગત) અરે આજ બે દીવસ યહ ગયા. અને ભુખે મરી ગયા. કોઈ ભાવ પૂછતું નથી. હું જે ત્યાયાધીશ હજારો નોકરોપર હુકમ ચલાવું. તે આજ આવી રીતે અંધારી કોટડીમાં, તે પણ વળી કુંભારને ધરે કેદ પૂરાયોહું. પાછળ લોકો વાત કરતા જાય છે, તે પ્રમાણે ગમારદાસ પણ તેણે રાખેલી લંપટકુમારીને ત્યાં ભાગી ગયો હોય એમ જણાય છે. તારે તો વાંસે કોટમાં પણ બધું અંધાર કારખાનું યહ ગયું હશે. અને તેથી કરી આપણું બધું દીવાળુ પાધર થયા વિના પણ રહેશે નહિ. વાહ પરમેશ્વર જે થાય તે ખરી. એમાં કોઈનો વાંક નથી. હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગ્યાં છે. મને સુર્યચંકરે આપેલી શીખામણ તે વખતે તો કડવી ઝેર જેવી લાગતી હતી, પણ હવે તો તે ખરેખર બોધ રૂપ માલુમ પડે છે. આપણે આટલું બધું આ વેઠવું પડે છે, તે રમેલેની તો તદ્દખીર નહોં હોય? એમ હોય તો પણ હોય? કારણ આપણે તેને ધિક્કારવામાં બાકી રાખેલ નથી, અને તેથી તેણે મને અંધારી કોટડી વગર બાડાની બતાવવા પ્રતિજ્ઞા પણ મારી સમક્ષજ લીધેલી છે, તેને લીધે આ ખટપટ કરવા તેને કારણ બન્યું હોય, તો પણ હોય. પણ એમાં કોઈનો વાંક નથી. વાંક મારો પોતાનો કે હું લલચાઈ આંહી આવ્યો. ખરે. થાવા દો, જે થાય તે (એમ બોલે છે તે આ સીપાહીઓ સાંભળે છે.)

પાશોરખાં—સુનો મિયાં શેરખાં. મે જાનતા એ બોલતા હવસો ત્યા-

વાધીશ હય. ચલો અબ તપાસ કરીએ. (એમ કહી કુંભારને
પેર જઇને) એબ કુંભાર ખોલો ષે તુમારી કોટડી.

અક્ષારખ્યો—બાવા એન ઓરડીમિતો મુંળે પુતર અમ સે ધીસાંળે
મંજ નતો, તેસે પૂરી છડ્યો અમ. (બાઈ એ ઓરડીમાં તો મારો
છોકરો છે તે સાળો માનતો નથી તેથી પૂરી મેલ્યોછે)

શેરખાં—ચલો બતાવો કીધર હય?

અક્ષારખ્યો—હલો બાવા (ચાલો બાઈ) (એમ કહી કોટડી ઉઘાડી દેછે
તેમાં ન્યાયાધીશ છે તેને દેખીને).

ખાશેરખાં—યે રહ્યા પકડો ઉસ્કુ (પકડીને લઈ જાયછે) અબી વા
લંપટકુમારીકે ધરમે ગુમારદાસ હોયગા, ઉસ્કુ બી લે ચલીએ.
(ત્યાં આવીને લંપટકુમારીને) લંપટકુમારી, તુંમારે ધરમે હમારા
ચોરે હયસો બતાવો જલદી.

લંપટકુમારી—વાર. અમારા ધરમાં તો તમારો ચોર કોઈ નથી.

શેરખાં—વા શિરસ્તેદાર ગમારદાસ હયસો બતાવો જલદી. નહોતર
દિખતી હયયે સોટા?

લંપટકુમારી—(ડરીને) હા તેછે આ રહ્યો. (બતાવેછે એટલે તેને
પકડી લેછે.)

ખાશેરખાં તથા શેરખાં—(બંનેને પોતાના કબજામાં કરીને) ચલો
બાપુ ચલો. ખોત દીન મજા મારી, અબ દેખો ઉસ્કા ફલ
કેસા મિલતા હમસો.

ગમારદાસ—અમથારામ બાઈ, આ તમે અને હું એકદમ કેદ પકડાઈ
ગયા તેનાં કારણની કાંઈ ખબર છે? હું તો વિશ્વમય થઈ ગયોહું.

અમથારામ—ના બાઈ હું પણ એજ વિચાર કર્યા કરું છું.

શેરખાં તથા પાશેરખાં—સખ માણુમ પડેગા અખ ચલો જલદી
બાપુ હમતો તુમકુ દોનુકુ દુંડ દુંડે થક ગએ. હમારાતો જનન
બી છુંડ છુંડકે નીકલ ગયા હે, ખુદા તુમકુ ઉસકા અછા ખ-
દલા દે. (એમ કહી તેઓને રાજને હવાલે કરવા રાજસભા
તરફ લઈ જાયછે).

પ્રવેશ ૩ જો.

પાત્ર—અજીતસિંહ ઉછવલાલ (પછીથી) શેરખાં તથા પાશે-
રખાં, અમથારામ, ગમારદાસ, અલારહયો સૂર્યશંકર.

સ્થળ—રાજસભા.

અજીતસિંહ—કેમ ઉછવલાલ. હજી બાપાધીય અથવા તેના શિર-
સ્તેદારનો કાંઈ પત્તો લાગ્યો નહીં. કોણ જાણે ક્યાં ગલત થઈ
ગયા જણાય છે ?

ઉછવલાલ—અબદાતા એતો પોતે શ્રાધ થઈ જશે. (એમ વાતચિત
કરેછે. એટલામાં શેરખાં તથા પાશેરખાં અમથારામ તથા ગ-
મારદાસને બાવેછે).

શેરખાં તથા પાશેરખાં—બાપા હું સાખ ઉરકુ. યે અમથારામ
અલારખે કુંભારકે ધરમે યા, અર યે ગમારદાસ લંપટકુમારી
નાયકાકે ધરમે યા. ખુદાવિંદ.

અજીતસિંહ—ખોત અછા, (અમથારામને) અમથારામ; કુંભારને

ધરે કેમ પકડાયા ? રાંડને ધરે ગમારદાસ હતા તેતો કદી બન્યારી હશે અને ગયા હશે. પણ તમે કુંભારને ધરે કેમ પકડાયા ?

અમથારામ—નસીબની વાત ખુદાવિંદ. એ વાત હું શું કહું ? તે તરફ ચાલ્યો જતો હતો, ત્યાં કુંભારે કેદ કરી લીધો અને મને કહ્યુંકે તું માસે છોકરો થા.

અજીતસિંહ—જાલાવો એ કુંભારને (જાલાવેછે અને અબારખ્યો આવેછે તેને) અરે એતર આ ન્યાયાધીશને કેમ પૂરી મેલ્યો.

અધારખ્યો—બાવા ઈ મુંળે પુતર અય. મું સુરજસકર પેડેકે ગડોડો ડોડો તે મેંજ હી પુતર કરેડોનો સેપાય મુંકે સુરજ સકર મ્યોકે તોળે પુતર કોરટમે વેઠો અય, તેકે ચારટો ઉઘ ધરે કોઠી અમીજ નકાં અચંધો કીન પોહે મું પેડેમ્યોતી કરો પછસા

અડખડાઈ હી મુજ પુતરકે ધરે કોઠી આયો. સેધરે અમી વાધ ક્યો, તેસે ઓરડીમે પૂરી જડ્યો હુઆ. સે હી બંધુ-કીઆ મુકે ધબકાઈ ઓરડી ઉઘડાઈ, મુજેહી પુતરકે પકડીઆ, એતરી ખખર અય બાવા. (ખાવિંદ એ મારો છોકરોછે. મે સુયં શંકર પંડ્યાને ગવેડું દીધું હતું, તેમાંથી તેણે આ છોકરો મને કરી દીધો. પછી તેણે મને કહ્યું કે તારો છોકરો કોરટમાં બેઠો છે, તેને ચાંસુ દઈ ધરે તેડી આવજે નકાં આવશે નહીં. પછી મને પંડે કહ્યું હતું તેવી રીતે પછસા અડખડાવી છોકરાને ધરે લાવ્યો. તે ધરે આવીને તેણે વાદ કર્યો, તેથી ઓરડીમાં પૂરી મેલ્યો હતો. તે આ બંધુકવાળા (સીપાઈ) આવી મને

ધમકાવી ઓરડી ઉઘડાવી, મારા આ છોકરાને પકડી મળા છે, એટલી ખબર છે. બાવા.)

અણતસિંહ—આ વાતમાં, ઉછવલાલ, ખરાબર સમજ પડતી નથી. માટે સૂર્યશંકરને બોલાવો તો બધી માહિતી મળશે. (બોલાવે છે અને સૂર્યશંકર આવે છે).

સૂર્યશંકર—(આવીને) ખમાં અનદાતા (આ બધાને જોઈ વિસ્મીત થાય છે.)

અણતસિંહ— સૂર્યશંકર. આ ડુંબાર કહે છે કે મેં સૂર્યશંકરને ગધેકું દીધું, તેમાંથી તેણે છોકરો કરી દીધો તે આ (એમ કહી ન્યાયાધીશને બતાવે છે) આ વિષે શું હકીકત છે તે કહો.

સૂર્યશંકર—(બનેલી વાત અથથી છતિ સુધી કહી સંભળાવીને).

આવી રીતે આ થાપણ ઓળખ્યાનો કેસ તેણે પોતાની લાલચે ઉડાવી દેવાથી, મેં તેને કહ્યું કે તુ બાંચ ખાઉ ન થા. નહીતર કોઈ દીવસ કેદ પડીશ. તારે તેણે મને કહ્યું કે, જો તું સાગધ હોય, તો તારામાં ઘટાવીશમાં. તારે પછી મેં પરમેશ્વર પર આધાર રાખી, મારા કામમાં હદ ઉપરાંત મહેનત કરી, છોકરાને સુધાર્યા, તે પરથી એમ કહેવાયું કે, આ મારતર ગધેડાને માણસ કરી મેલે એવા છે. આ વાત આ ડુંબારે સાંભળેલી હશે અને જાતે મૂર્ખ અને નિસ્સંતાન હોવાથી ખરો અર્થ સમજાવિના મારી પાસે આવી ગધેડામાંથી છોકરો કરી દેવા માંગણી કરી, તારે પછી મેં આ યુક્તિ કરી, આ ન્યાયાધીશ બાંચ ખાઉ છે એમ સીધ કહ્યું છે. હવે બાવા ધણી

છે. હવે કોઇથી એમ કહેવાય નહી કે આ ન્યાયાધીશ લાંચ ખાઉ નથી. કુંભારનું મૂર્ખપણું અને ન્યાયાધીશનો અતિ સ્વાર્થ એ કાકતાલી ન્યાય પ્રમાણે સમાન લાગુ પડી જવાથી, આ હકીકત સ્વતઃ બની છે. અને જાણું છું કે મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થવાનો વખત આબો છે. હવે જેવી અનદાતાની મરજી હાથરને આ કામ કરવાનું તેથીજ આવું સંયોગે બની ગયું છે, કે જે બનવાનો સંભવ પણ ખ્યાલમાં ઉતરે નહિ. ખુદાવિંદ.

અજીતસિંહ—વાહ સૂર્યશંકરે વાહ! ખુબ યુક્તી લગાવી, ધન્ય છે તમારી બુધીને કે તમે આ કેસ પોતાની મેળે સીધ કર્યો હવે કોઇથી એમ ન કહેવાય કે આ ન્યાયાધીશ લાંચીયો નથી હવે ત્યારે સવારે આ કેસનો ખુલાસો કરી જાહેર બાષણ આપીએ કેમ ઉછવલાલ!

ઉછવલાલ—ખરોખર છે અનદાતા. ત્યારે સવારે કચેરીની ગોઠવણ કરું છું. ત્યાં ન્યાયાધીશ; દલાલ લખાડદાસ, અલારખ્યો ગમારદાસ, કોર્ટના કારકુનો વગેરે સર્વેને ઉભા રાખું છું. અને ગામ માં ઢેરો પીટાવું છું, કે આ ખુલાસો વિચીત્ર છે. સર્વ લોકોએ તે સાંભળવા આવવું. (સભા ખરખારત).

પ્રવેશ ૪ થો.

પાત્ર—અજીતસીંહ રાજા. તથા બધા.

સ્થળ—રાજ સભા વાસ્તે ગોઠવેલો એક જગરદસ્ત

અને ભભકાદાર તંબુ.

અજીતસિંહ—ઉભા થઇ બનેલી હકીકત અથવા ઇતી સુધી કહી
બતાવીને જુઓ સદ ગૃહસ્થો આવી રીતે આ કેસ બન્યો અને
તેપરથી આનાચેનો એક દોહરો અત્રે જરૂરી ધારી બાણાવુંછું.
દોહરો.

ખરનો નર થાએ નહી પણ નરનો ખર માન.

લંપટ, લુચ્ચો લાંચિયો, આળસુ ને અસાન.

અર્થ—ગધેડામાંથી માણસ તો થવાનો નથી પરંતુ જે માણસ બલિ-
ચારી, હરામી, લાંચખોર આળસુ અને મૂર્ખછે તેને ગધેડા
જેવા અથવા ગધેડો સમજવો. હવે

લંપટ—આ ચિરસ્તેદાર ગમારદાસ જેણે કામની દરકાર ન રાખતાં
રંડી બાજી વર્તણુક ચલાવી.

લુચ્ચો—આ લખાડદાસ, લાંચ આપનાર દલાલ, જેણે નિર્મળ ન્યા-
યને એબ લગાડવા પ્રયત્ન કરી તેમ કયું.

લાંચીયો—આ ન્યાયાધીશ અમથારામ. જે લાંચ ખાઉથઈ પોતા
નો ખરો ધર્મ ન સમજતાં આ અનિતીથી વર્ત્યો.

આભસુ—આ કોર્ટના કારકુનો કે જેઓએ પોતાના અમલદારની

ગેરહાજરીમાં કામ ન કરતાં કોઇને તે વીધે ચેતવણી આપી નહી
અશાન—આકુંબાર કે ગધેડામાંથી માણસ કેમ થાએ એટલી પણ
જેને ખબર પડી નહી.

હવે ન્યાયાધીશ અમથારામ ને વર્ષ ૫ ની સખત કેદ. લખાડદાસ તથા
ગમારદાસને વર્ષ બેની સખતકેદ. કારકુનોને અકેકો પગાર દંડ
અને આકુંબારને માત્ર શાખાશી, કારણ તેમની બેવકુફીથી આ
કેશ પકડાયોછે. અને સુર્યશંકર ને ન્યાયાધીસનો હુકો આપવા
માં આવેછે. આની રીતે શીક્ષા કરવામાં આવેછે. માટે સર્વ
લોકોએ યાદ રાખવું કે આવી રીતે વર્તવાથી અતિ પાયમાલી
થાયછે. માટે સદગુણી રસ્તે વર્તવું જોઇએ.

(સભા ખરખાસ્ત ઉપર મુજબ તહોમતદારોપર હુકમનામું
અમલમાં આવેછે.)

